

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLERDE
AKADEMİK ÇALIŞMALAR

İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLERDE
AKADEMİK
ÇALIŞMALAR

Editörler
Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN
Doç. Dr. Sevilay ÖZER

ISBN 978-9940-46-011-2

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLERDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Editörler

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN

Doç. Dr. Sevilay ÖZER

Editors

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN

Doç. Dr. Sevilay ÖZER

First Edition •© March 2020 /Cetinje-Montenegro

ISBN • 978 - 9940 - 46 - 011 - 2

© copyright All Rights Reserved

web: www.ivpe.me

Tel. +382 41 234 709

e-mail: office@ivpe.me

Ivpe Cetinje, Montenegro

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
HAKEM KURULU	IV
BANKACILIK VE FİNANS	1
BİREYLERİN FİNANSAL OKURYAZARLIK VE FİNANSAL ERİŞİM DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BAKÜ ŞEHİRİ ÖRNEĞİ.....	1
PİYASA ÇARPANLARI İLE DEĞERLEMEDE ÖNEMLİ NOKTALAR: VAKA İNCELEMESİ.....	17
TÜRKİYE MUHASEBE/FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI GELİŞİM SÜRECİ.....	32
TÜREV ÜRÜN KULLANIMI İLE RİSK VE FİRMA DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE HİSSE SENEDİ PİYASASINDAN KANITLAR.....	59
KUŞAKLAR VE KUŞAKLARIN FİNANSAL EĞİLİMLERİ	95
İŞLETMELERİN KREDİ TALEBİ SÜRECİNDE BANKALAR TARAFINDAN UYGULANAN MALİ ANALİZ TEKNİKLERİ (BİR GIDA FİRMASI ÖRNEĞİ)	119
BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE YER ALAN DIŞ TİCARET SERMAYE ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL MARKA DEĞERİNİN BELİRLENMESİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNİN MARKA DEĞERİNE ETKİSİ	150
KATILIM BANKACILIĞI SEKTÖRÜNDE SUKUK'UN GELİŞİMİ VE ÖNEMİ: ÜLKELER BAZINDA BİR ARAŞTIRMA	173
EKONOMİ.....	191
CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK TARIM POLİTİKALARI	192
ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK TOPLUMSAL DUYARLILIĞIN OLUŞTURULMASINDA VERGİLERİN ROLÜ ..	211
İDARİ BİLİMLER.....	230
TURİZMDE OLASI GÜVENLİK RİSKLERİ: ETKİN RİSK VE GÜVENLİK YÖNETİMİ.....	231
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE İŞE ALIM	255
İŞ TATMİNİNİ ARTTIRMADA POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN ROLÜ: KUYUMCUKENT ÖRNEĞİ	290

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay TURGUT, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar ÖZ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz AYTAÇ, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞÇI, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KALAY, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Miraç EREN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Özge ÖZGEN ÇİĞDENLİ, Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemalettin ERYEŞİL, Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. M. Tuncer ÇALIŞKAN, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAYTAK, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nizamettin BAŞARAN, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Türker TUĞSAL, Beykent Üniversitesi

EKONOMI

CUMHURİYET’TEN GÜNÜMÜZE TÜRK TARIM POLİTİKALARI

Derleme, Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

F. Özlen HİÇ¹

Giriş

Genel olarak tarım sektöründe diğer sektörlerle nazaran devlet müdahalesine daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Bu bakımdan tarım politikalarının temel amaçları; üreticilerin gelirini artırmak, kırsal kesimin yaşam standartını iyileştirmek, gelir dağılımını adil hale getirmek, tüketicileri fiyat artışlarına karşı korumak, rekabeti yüksek tarım ürünlerini yetiştirmek, modern üretim teknikleriyle uygun üretim yaparak ürün kaybını asgari seviyeye indirmek, buzhane ve benzeri fiziki mekânları oluşturmak, mevsimsel etkileri minimuma indirecek üretim teknikleri geliştirmek, etkin ve iyi tohum geliştirmek, gübre üretimi yaparak dışa bağımlılığı azaltmak, üretim maliyetlerini düşürmek, üreticilerin üretimlerini doğrudan pazarlara ulaştırmasını sağlayarak aradaki komisyoncuları devre dışı bırakmak ve bu şekilde fahiş fiyat artışlarını önleyerek enflasyon rakamlarını düşürmek olarak özetlenebilir.

1. TARIM POLİTİKALARININ ARAÇLARI

Giriş bölümünde kısaca değinilen tarım politikalarının amaçlarına bağlı olarak, tarım politikası araçları da önemli farklılıklar göstermekle beraber, genel olarak dört başlık altında özetlenebilir:

Fiyat ve Pazar Politikaları: Bu politikalar üreticinin eline geçen fiyatları etkilemeye yönelik pazar fiyatı desteği olarak “ürün fiyat ve pazar politikaları”, “girdi fiyat ve pazar politikaları” ve “tarımsal dış ticaret politikaları” olarak alt başlıklarda incelenebilir. Destekleme fiyat ve alım politikaları genel olarak içte destekleme, dışta ise koruma niteliği taşımaktadırlar. Girdi ve ürün bazında verilen sübvansiyonlar da yine üreticinin desteklenmesi yönünde önemli bir araçtır. Devletin çiftçiye vereceği ucuz kredi ve hibelerin de önemi büyüktür.

Kredi politikaları: Bu politikalar yine çiftçiye uygun fiyatlı kredi kullandırma yoluyla üretimin desteklenmesine yöneliktir. Tarım kesimine kullandırılan kredilerin tamamına yakın bölümü Ziraat Bankası’na karşılanmaktadır.

Yapısal Politikalar: Yapısal politikalar uzun dönemde tarımsal yapıları düzenlemeye, bu yolla tarım sektörünün kalkınması ve

¹ (Doç. Dr.), İstanbul University, Economics Department, ozlen.biol@istanbul.edu.tr, ozlen.h.biol@gmail.com

maliyetlerin düşürülmesi için kullanılan araçlardır. Bu politikalar arasında “yatırım politikaları”, “ıslah çalışmaları”, “üretim kontrolü politikaları”, “tarımsal altyapı düzenlemeleri”, “tarımsal örgütlenme çalışmaları” ve “kontrol ve denetleme çalışmaları” sayılabilir.

Genel Hizmetler: Bu hizmetler, yine tarımsal üretimi ve üreticiyi desteklemek adına “tarımsal araştırma, eğitim ve yayın”, “kontrol ve denetleme”, “hastalık ve zararlılarla mücadele” ve “pazarlama ve denetim” başlıkları altında incelenebilir.

2. TÜRK TARIM SEKTÖRÜ VE TÜRK TARIM POLİTİKALARI: Tarihçe

Tarım sektörünün bugünkü durumunu irdelemeden önce tarım politikalarının kısa bir tarihçesine göz atmak yararlı olacaktır.

Atatürk tarımın gelişmesi için Aşar’ı kaldırmış, köylünün “milletin efendisi” olduğunu vurgulamış, tüm çiftçilerin “toprak sahibi” olması gereği üzerinde önemle durmuştur.

Atatürk döneminde özel sektör henüz mevcut olmadığı için, devlet eliyle sanayileşmede ilk adımlar başarı ile atılmıştır. Tarımı desteklemekte olan Ziraat Bankası’na kamu bankası statüsü kazandırılmıştır. İmalat sanayinin finansmanı için Sümerbank, madenciliğin finansmanı için Etibank kurulmuştur. Yine sanayinin finansmanına hizmet etmesi için İş Bankası kurulmuştur.

Atatürk doktinci değil, akılcı bir devletçilik rejimi geliştirmiştir: Buna göre Atatürk’ün kabul ettiği “devletçilik”te esas unsur özel teşebbüstür. Ve fakat hızlı şekilde sanayileşme ve kalkınma için özel teşebbüsün yeterli olmadığı durumlarda devlet doğrudan üretim yapacak, fakat belirli bir sektörde özel teşebbüs yeterince geliştiğinde ise bu sektör özel teşebbüse bırakılacaktır.

Tarımda ise devlet hiçbir zaman üretim yapmayacaktır; tarımda araştırma yapacak olan kurumların üretimi, piyasa üretimi değildir.

Atatürk “özel yabancı sermaye” için de dengeli ilkeler belirlemiştir. Ulaştırma alanındaki özel yabancı sermaye satın alınarak devletleştirilmiştir. Diğer alanlardaki sermayenin ise, kapitülasyonlardan arındırılarak faaliyet göstermesine izin verilmiştir.

Atatürk dönemindeki “Birinci Kalkınma Hamlesi”nden sonra Demokrat Parti döneminde İkinci Kalkınma Hamlesi başlatılmıştır.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti de tarım sektörünü desteklemiştir: Yüksek destekleme ürün fiyatları ve destek alımları, düşük faizli tarım kredileri, tarım satış ve kredi kooperatifleri, mali yardımlar yoluyla kimyevi gübre fiyatlarının düşük tutulması gibi tedbirlerle alınmıştır.

Tüm bu sübvansiyonlar yanında meralardaki fazlanın da tarıma açılması sayesinde, kimi doktrincilerin iddia ettiğinin tersine, küçük çiftçiler faydalanmıştır.

Karayollarının genişletilmesi ise tarım ürünlerinin şehirlere ve tüketim merkezlerine nakledilmesini kolaylaştırmış, Türk Tarımını ülke ve dünya piyasalarına açmıştır.

Tarımdaki tüm bu gelişmeler çeşitli yönlerden sanayiye de uyarılmış, sanayii sektörü tarım sektöründen daha hızlı gelişmiş ve milli gelir içindeki payı giderek yükselmiştir.

Bu tecrübe, Türkiye gibi gelişen ve sanayileşen ülkelerde yüksek bir büyüme hızı sağlanması için özellikle tarımın geliştirilmesi gereğini ve önceliğini gözler önüne sermiştir.

Fakat tarıma verilen önemin ve sübvansiyonların 1974'ten itibaren azalmaya başladığını, 24.Ocak.1980 Kararları ile mali desteklerin veya sübvansiyonların daha da daraltıldığını görüyoruz. Bu daralma 1983'ten bu yana devam etmektedir. Gerçi 1983'ü izleyen ilk yıllarda gerçi köy yolları yapımına, köylerin elektrik getirilmesine ve telefon ağına bağlanmasına hız verilmiştir; fakat bu alt-yapı hizmetlerinin artışı, doğrudan sübvansiyonların azaltılmasının yol açtığı gelir azalışını telafi edememiştir.

Türkiye'de bu politika değişikliği çerçevesinde IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği dış dinamiklerinin itici gücüyle ve yasanan ekonomik krizlerin iç dinamiğiyle ekonomi politikalarını 1980 sonrası daha fazla liberalize etmeye başlamıştır. Bu bağlamda tarımsal desteklemeler neredeyse tamamen kaldırılmış, tarımsal KİT'ler özelleştirilmiş ve/veya kapatılmış, Tarım Satış Kooperatifleri ve Ziraat Bankası gibi çiftçiye ve tarıma kredi desteği sunan kuruluşlar işlevsiz hale getirilmiştir.

Daha sonraki yıllarda ve son dönemlerde hiçbir parti ve hükümet tarım sektörüne olması gereken önemi vermemiştir. Sonuçta gerek alt-yapı yatırımlarının gerek sübvansiyonların azaltılmasını ile tarım sektörü "üvey evlat" durumuna düşürülmüştür:

Tarım sektöründe büyüme hızı azalmış,

Bazı yıllarda tarım sektörünün büyüme hızı nüfus artışının bile altına inmiş,

Buna bağlı olarak sanayinin ve ekonominin bütününe büyüme hızı da düşmüştür.

Son ekonomik kriz öncesi zaten zor durumda olan tarım sektörü, üst üste yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlere karşı alınan tedbirler sonucu büsbütün ağır bir yük altında kalmıştır. Kriz sırasında ve krizi önlemek üzere alınan tedbirler mutlaka bir süre ekonominin bütün sektörlerine bir

yük getirecekti. Fakat bu yük, tarım için diğer sektörlere oranla çok daha ağır olduğu gibi, kriz öncesinde de tarım uzun süredir ihmal edildiği için çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu krizler esnasında alınmış bazı tedbirler, bazı uzmanların iddialarının aksine ne piyasa ekonomisinin ne de AB ile uyumun bir gereğidir.

3. TÜRK TARIM POLİTİKALARI: Dönemler İtibarı ile

Türkiye’de 1980’lere kadar tarım politikalarında temelde devletçilik, korumacılık politikasını izleyen hükümetler 1980 sonrası bütün dünyada da yaygınlaşan neo-liberal politikalardan etkilenmişler ve IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği dış dinamiklerinin itici gücüyle ve yaşanan ekonomik krizlerin iç dinamiğiyle ekonomi ve tarım politikalarını daha liberal bir hale getirmeye başlamışlardır.

Yukarıda giriş bölümünde değinildiği üzere, Türkiye ilk önce önce liberal ekonomiyi denemiş; bunu yürütebilecek kaynakları olmadığını görünce devletçiliğe yönelmiştir. Türk parasının kıymetini koruma mevzuatına dayalı en katı döviz rejimlerinden birisini uzun süre uygulamada tutulmuştur. Tekrar liberal ekonomiye dönülmüş fakat kaynakların boşa harcanması problemine karşın planlı ekonomiye geçilmiştir. Planlı ekonomi döneminde fiyatlar, ücretler ve kiralalar kontrol altına alınmıştır ve sermaye hareketlerinin son derecede kısıtlı olduğu bir ortamda sabit döviz kuru ve sabit faiz uygulanmıştır. Sonra yeniden liberal ekonomiye geçilmiş de-regülasyon ve arz yönlü ekonomiyi uygulanmaya başlanmıştır. Bütün bu aşamaları geçerken birçok kez ekonomik kriz yaşanmış ama bunların hepsini de kısa sayılabilecek sürelerde atlatılmıştır. Bugün gelinen aşamada Türkiye, dalgalı döviz kuru, serbest faiz, serbest piyasa sistemine yakın bir uygulama içinde bulunmaktadır.

Yukarıda kısaca değinilen dönemler, daha genel olarak tarım politikaları açısından da ayrı ayrı ele alınabilir:

3.1. 1923 Cumhuriyetin İlanından 1929 Büyük Buhran’a kadar olan Dönem

1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan ekonomik yapı çok kötü durumdaydı. Sanayi diye bir şey yoktu. Üretimin büyük bölümü tarıma, tarımsal üretim ise hava koşullarına bağlıydı. Kapitülasyonlar ve dış borçlar ülkeyi tam bir açmazda bırakmıştı. 1923 yılında milli gelir 570 milyon dolar, kişi başına düşen milli gelir yıllık 48 dolar, ihracat 51 milyon dolar, ithalat 87 milyon dolar, GSYH’de sanayinin payı %11 idi. Bütün ülkede 13.000 adet telefon vardı. Doktor başına düşen hasta sayısı 13.000 dolayındaydı. Üniversite ve yüksek okullarda 3.000 dolayında öğrenci okuyordu. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’ndan GSYH ’sının yüzde 65’i

tutarında (yaklaşık olarak 370 milyon dolar) Düyun-u Umumiye borcunu devralmıştı.

Tüm bu zor koşullara rağmen Türkiye Cumhuriyeti, ilk dönemde büyük atılımlar yaptı, milli gelirini hızla büyüttü, sanayisini, ihracatını geliştirdi, bütün fakirliğine karşın sırtına yüklenen Osmanlı borçlarını son kuruşuna kadar ödedi.

1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat kongresinde ekonomik kalkınmanın yolu büyük ölçüde çizildi.

Tarım sektörünün yeniden canlanması için gerekli adımlar bir atılmaya başlandı. 1925 yılında köylünün sırtında yük olan Aşar vergisi kaldırıldı, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü ile çiftçilerin toprak mülkiyeti hakkının resmen tanındı, böylece Toprak Reformuyla köylü topraklandırılmış oldu, Ankara'da Atatürk Çiftliği kuruldu, Toprak Mahsulleri Ofisi açıldı, Destekleme Alımları gerçekleştirildi, Ziraat Bankası aracılığıyla çiftçiye kredi sağlandı, Köy Enstitüleri aracılığıyla köylüye eğitim verildi, dış alımlara da kısıtlamalar getirildi. Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında tüketicilere ucuz buğday ve ekmek temin etmek ve dolayısıyla buğday fiyatlarının yükselmesini engellemek için İktisat Bakanlığı buğday ithal etti. Tüm bu tarım politikaları ile tarımla birlikte üreten bir ülke konumuna geçildi.

3.2. 1929 Buhran Yıllarından 2. Dünya Savaşı'na:

1929 Dünya Buranı, tüm dünya ülkelerini de olumsuz etkilediği gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş, buğday fiyatlarında yüksek düşüşlere neden olmuştu.

Bu durum karşısında hükümet, zor durumda kalan çiftçileri korumak için, 1932 yılında 2056 sayılı Buğday Koruma Kanununu çıkardı. Bir ay sonra 13204 sayılı kararname ile Ziraat Bankası'na, belli yerlerde taban fiyat üzerinden buğday satın alma yetkisini verdi. Daha sonra buğday dışında diğer hububatların da korunmaya alınması gereği ile bu yetki 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisine (TMO) verildi.

3.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Planlı Döneme:

İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin olduğu 1940'lı yıllarda, savaş şartlarının da etkisiyle tarımsal ürün fiyatları sürekli yükselme gösterdi. Bu dönemde hükümetler, tarımsal ürün fiyatlarını düşürmeye çalışmış olduğundan bu yıllara "narh uygulama yılları" denilir. 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 4753 sayısı ile vakıf, özel idare ve belediyelere ait araziler ve 5 bin dönümü geçen özel mülk araziler kullanılarak topraksız çiftçilerin topraklandırılmasına çalışıldı. Bu kanunla hazine arazileri dağıtıldı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle tarıma açılan arazilerin artması ile birlikte tarımsal çıktı yılda yaklaşık %3'lük bir artış gösterdi; fakat yan tedbirler alınmadığından yeterli başarı sağlanamadı. Tütünde de taban fiyat uygulaması toplam üretimin %13'ü alınarak başlatıldı. Enflasyon sonucu dünya fiyatlarının ülke içindeki fiyatların altına düşmesi nedeniyle, 1950'li yıllarda ihracatta teşvik uygulamalarına başlandı. Fiyat artışlarının hızlandığı bu dönemde tüketiciyi korumak amacıyla hayvansal ürünler, pirinç, ekmek ve yağ gibi tarımsal ürün ve mamullerin fiyatlarına müdahale edildi.

1950'lerden Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılına gelinceye kadar, bunların dışında şekerpancarı ve çay gibi ürünlerin üretiminin ülkede yaygınlaştırılması ve bu ürünlere ait sanayiinin kurulması amacıyla, tarımsal destekleme ve fiyat politikaları takip edildi. Bunun yansısı gerek yatırıma yönelik teknolojiyi gerek zorunlu tüketim ürünlerini ithal etmek amacıyla gerekli olan yabancı parayı temin etmek için, fındık, kuru üzüm, kuru incir ve zeytinyağı gibi ürünler de desteklenmeye başlandı. Tütün ve haşhaş üretiminin ise sınırlanması ve planlanması yönünde politikalar takip edildi. İşgücü ve toprak prodüktivitesi 1950'den itibaren artmaya başladı, 1960'lardan itibaren ise entansif tarıma geçildi. Yine 1960'lardan itibaren sulama, tarımsal mekanizasyon, gübre ve verimli tohum kullanımı ile çıktı ve arazi prodüktivitesi önemli ölçüde arttı.

3.4. Planlı Dönem: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planları

Birinci beş yıllık kalkınma planında (1963-1967), fiyatlara müdahale yerine üretim girdilerinin desteklenmesi ön plana çıkmıştır (DPT, 1963). Bu planda tarımsal destekleme için tarım satış kooperatiflerinin geliştirileceği, destekleme kapsamına sadece kooperatif üyelerinin alınacağı ve bu desteklemelerin ancak acil durumlarda bütçeden sübvansiyon verilmesi şartıyla yapılacağı ifade edilmiştir.

İkinci beş yıllık kalkınma planında (1968-1972), tarımın desteklenmesine ve tarımsal fiyat politikalarına daha az önem verildiği görülmektedir. Bu planda, tarım sektörünün fiyat politikalarıyla sürekli desteklenmesinin fiyatların yükselmesine, yapısal bozuklukların meydana gelmesine ve kaynakların tahsisinde israflara neden olduğu belirtilmiştir. Bu önlemler, iç ve dış piyasada yeterli talebi olan ürünlerin, gereksiz stoklara neden olmadan artırılması, tarımsal desteği zamanla azaltacak yapısal değişimin sağlanması, fiyat dışı teşviklerin öne çıkarılması ve buna göre örgütlenmenin yapılması olarak sıralanmıştır.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1973-1977), tarımsal destekleme kapsamına alınan ürünlerde yüksek fiyat politikasının uygulanması, iç fiyatlarla dünya fiyatları arasında büyük bir fark oluşmasına neden olmuş ve bunun kapatılması için fon kurulması

önerilmiştir. Bu dönem içinde, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu 1973 tarih ve 1757 sayılı kanunla çıkarılmış olup, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndan farklı olarak kamulaştırılacak topraklar ilk sırada yer alırken, bunu kullanılmayan hazine arazileri, mera, yaylak ve kışlaklar takip etmiştir. Fakat reform Anayasa Mahkemesinin kamulaştırmada emlak değerlerinin piyasa bedeli üzerinden ödenmesi esasını getirmesi bu faaliyetleri önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1979-1983), tarımsal üretim hedeflerine ulaşmak için dar ve orta gelirli üreticilerin destekleneceği, destekleme fiyatlarının ürünün özelliğine göre ekimden ve hasattan önce açıklanacağı, fiyat ve müdahale alımları yanında tarımsal eğitim, örgütlenme ve ucuz girdi teminine de önem verileceği belirtilmiştir. Tarımsal desteklemenin finansmanının, prensip olarak kurulması öngörülen Tarım Ürünleri Destekleme Kurumu ve TMO tarafından sağlanacağı ve destekleme alımları yapan tüm kuruluşların finansman ihtiyacının karşılanması açısından öz kaynak artırımına gidileceği vurgulanmaktadır.

Beşinci beş yıllık kalkınma planına (1984-1989) geçmeden önce bu yıllarda hem dünyada hem Türkiye'de yaşanan değişimlere göz atmak gerekir: Ekonomilerde dönüşümlerin hızlandığı 1980 ve sonra artan liberalizasyon ile ekonomiler dışa açılmış ve rekabet etmenin önem kazandığı bir dönem başlamıştır. Yeni dönemle birlikte dünyada ve Türkiye'de yeni tarım politikaları belirlenmiş, özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle başlatmış olduğu gümrük birliği ve dış ticarete gümrük vergilerinin tarım ürünleri ve bazı ürünlerde sıfırlanmasıyla rekabet gücü daha ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kentleşmeyle birlikte emeğin üretkenliği artmıştır. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin kullanmaya başladığı yüksek verimli tohumlarla birlikte ekilebilir arazi sınırlarına ulaşılsa da üretkenlik ve çıktı artmaya devam etmiştir. Tarımda istihdam edilenlerin sayısı ise 1980'e kadar artış göstermiştir. Fakat daha sonraki yıllarda tarımda istihdam düşüşe geçmektedir.

Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1984-1989), tarımsal fiyat ve gelirlerde istikrarı sağlamak, pazarlamayı kolaylaştırmak, mevcut arazinin özelliklerine, iç ve dış talebe uygun bir üretim yapısıyla verimliliği artırmaya yardımcı olmak esas olarak kabul edilmiştir. Tarımdaki gelir istikrarsızlıklarına karşı ürün sigortası çalışmalarının yapılacağı vurgulanmıştır. Bu dönem içerisinde, kamuoyunda 1973 yılında çıkarılan Toprak Reformu ve bu yasanın yürürlükten kalkması ile ilgili tartışmalar devam ederken, 22.11.1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarındaki Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu çıkarılarak aynı yıl yürürlüğe girmiştir ve fakat sadece devletçe sulamaya açılan alanlarda geçerli olması nedeniyle uygulama sınırlı kalmıştır.

Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994), beşinci planda olduğu gibi istikrarı sağlayacak, pazarlamayı kolaylaştıracak ve ekilen araziye, iç ve dış talebe uygun bir üretim yapısıyla, verimliliğin artırılması esastır denilmiştir. Tarımsal desteklemenin kapsamının, ekonomik ve sosyal kriterler dikkate alınarak tespit edileceği belirtilmiştir. İhraç ürünleri, enflasyon, fiyat dışındaki desteklemeler ve Tarım Satış Kooperatifleri ile ilgili takip edilecek politikalar beşinci plana çok benzerlik göstermiştir.

Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1996-2000) “Tarımsal Politikalar ile İlgili Yapısal Değişim Projesi”, **Sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001-2005)** ise “Genel Tarım Politikaları” başlığı altında tarım sektörü ile ilgili ilkeler ve politikalar benzer bir şekilde ele alınmıştır. Bu ilkeler ve politikalarda Avrupa Birliği’ne (AB) uyum ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) antlaşmalarının getirdiği yükümlülükler vurgulanarak 2000 sonrası tarım reformunun işaretleri verilmiştir. Tarım sektörünün rekabetçi hale getirilmesi, çiftçi kayıt ve tarım bilgi sistemlerinin oluşturulması, tarım sigortası kanunun çıkarılması, kırsal kalkınma, tarım sanayi entegrasyonu, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin özkerleştirilmesi, Tarım Çerçeve Kanunun çıkarılması ve Tarım ve Köyşleri Bakanlığının ve ilgili Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması bu iki plan dönemine ait hedeflere dahil edilmiştir.

Verilere bakıldığında planlı dönemlerde uygulanan bu politikaların hedefleri tutturma konusunda fazla başarılı olamadığı görülmektedir. Özellikle tarım sektöründe hedeflenenlerin çok gerisinde kalınmıştır. Tarımın istihdam içindeki payının 1960 yılındaki %76 seviyesinden, 2000lere geldiğinde %24'lere indiğini görülmektedir.

1.1.2000'lerden Günümüze: ARIP ve YENİ REFORM PAKETİ

Türkiye’de uzun yıllar tarım sektörü farklı politikalarla desteklenmiş, ancak değişen ulusal ve uluslararası koşullar Türkiye’de tarım sektöründe farklı politika yaklaşımlarını ve reform gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bugüne kadar uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları, sağlanan desteklerin hedef kitleye yeterince yansımaması, belirlenen amaçların gerçekleştirilememesi, kamu kaynaklarına getirdiği mali yükü etkisini yitirmiş, kalkınmaya yönelik hedefleri engelleyen unsurlar olarak gündeme gelmiştir.

Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan sonra serbest piyasa ekonomisine geçişle tarım politikalarında reform arayışları sürekli gündeme gelmiştir. Özellikle 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında mevcut destekleme politikaları ile üretici gelirinde istikrar sağlanamadığı, dünya fiyatları üzerindeki destekleme alım fiyatlarının bazı ürünlerin ekim alanlarının genişlemesine, üretim fazlası oluşmasına ve devletin fazla alım yaparak

stok maliyetlerinin yükselmesine sebep olduğu ifade edilmiş ve tarım politikalarında ilk reform sinyalleri verilmiştir, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım politikalarında ciddi reformlar uygulanmaya başlamıştır.

Bu çerçevede, tarımsal desteklerin ulusal bütçe üzerindeki etkisini azaltmak ve tarım sektörünün gelişimini hızlandırmak amacıyla, “Doğrudan Gelir Desteği” sisteminin uygulanması, alternatif ürünlere geçişin desteklenmesi, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması önceliklerini içeren **ARIP**, 2002 yılında uygulamaya konulmuştur.

Türkiye’de tarım politikalarında reform uygulamalarına geçişte en önemli adım Dünya Bankası’yla yapılan “Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması” kapsamında uygulanmaya başlayan “Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)” dir. Bu anlaşma çerçevesinde bir taraftan dünya politikaları ile uyumlu rekabet düzeyi yüksek bir tarımsal yapının oluşturulması hedeflenirken, diğer taraftan tarımın bütçe üzerindeki baskısını azaltmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

Türkiye 2001 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ARIP kapsamında; tüm tarımsal fiyat desteklemelerini ve girdi sübvansiyonlarını kaldırılarak Doğrudan Gelir Desteğine geçilmiştir.

Başka bir deyişle 2000 reformu, Türkiye tarımsal destekleme politikalarında radikal bir değişiklik olarak gündeme gelmiştir. Dünya Bankası desteği ile 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlayan tarım reformu üç ana unsur içermektedir:

Bunlardan birincisi Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının yaygınlaştırılması, ikincisi fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması, üçüncüsü ise tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır.

Doğrudan Gelir Desteği ve Çiftçi Kayıt Sistemi, Kırsal Kalkınma Programları ve tarım satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi projenin üç ana bileşenini oluşturur. Kırsal kalkınma bileşeni kapsamında uygulanan Alternatif Ürün Programı, Arazi Toplaştırması, Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı, Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi ve Çevresel Amaçlı Tarım Alanlarının Korunması programları ise Tarım Reformu Projesinin alt bileşenleridir. Doğrudan Gelir Desteği, üretim planlamaları ve diğer ekonomik politikalarla, üretim fazlası olan ürünlerde alan veya ürün kotasının çiftçi gelirlerinde yaratacağı gelir düşmesini giderme amacıyla uygulanan bir politikadır. Fakat Türkiye’de Doğrudan Gelir Desteği günümüz mevcut tarımsal yapıya uyum sağlamamıştır. Fakat Doğrudan

Gelir Desteği ile birlikte gündeme gelen ifti Kayıt Sistemi uygulaması tarımın kayıt altına alınması ve sağlam bir veri tabanı oluşturulması açısından faydalı olmuştur. Yine, alternatif ürün projelerinde türün ve fındıkta istenilen hedeflere ulaşılmadığı tespit edilmiştir. Projenin kırsal kalkınma bileşeni kapsamında yürütülen Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı ise, özellikle kırsal kesimde proje bilincinin oluşması ve küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinin desteklenmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Nisan 2019’da Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, **Yeni Ekonomi Programı (YEP)** kapsamındaki hedeflere yönelik reform paketini açıklamış, gıda enflasyonu ile mücadele etmek üzere “Tarımda Milli Birlik Projesi”nin gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Bu alanda kooperatif yapısının merkeze alınması hedeflenmekte, aynı zamanda kurulacak “Sera A.ř.” ile 2 bin hektar teknolojik sera inşası hedeflenmektedir. Yine orta vadede 5.000 hektar üretim alanına ulaşılması, uzun vadede örtü altı sebze üretiminin %25’inin karşılanması hedeflenmektedir. Kırmızı et ihtiyacının karşılanması alanında da 47 milyon olan küçük baş hayvan sayısının 4 yıl içinde 100 milyon hayvana çıkarılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda yeni hal yasası hayata geçirilerek üretici kooperatiflerinin haller iirişindeki payının arttırılarak toptan, perakende ve lojistik alanlarında daha rekabetçi bir yapının oluşturulması sağlanarak tarladan sofraya daha etkin ve denetlenebilir bir değer zinciri hedeflenmektedir. Kısaca

Tarımda Milli Birlik Projesi: Bölge ve ürün bazında bir planlamanın kurumsal altyapıları tesis edilecektir. Kooperatif yapısının merkezde olduğu gl bir kurumsal altyapının oluşturulması hedeflenecektir.

Sera A.ř.: 2 bin hektar teknolojik sera inşa edilecektir. Orta vadede 5.000 hektar üretim alanına ulaşılırken uzun vadede örtü altı sebze üretiminin %25’inin karşılanması hedeflenecektir.

Küçükbaş Hayvancılık Hamlesi: 47 milyon olan hayvan 4 yıl içinde 100 milyon hayvana çıkarılacaktır.

Yeni Hal Yasası: Toptan, perakende ve lojistik alanlarında daha rekabetçi bir yapının oluşturulması sağlanacaktır.

4. TÜRKİYE TARIM SEKTÖRÜNÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tüm dünyada tarımın yeniden “Stratejik Sektör” olarak tanımlanmaya başlandığı günümüzde, Türk Tarımı’na da gerektiği önemin yeniden verilmesi ve tarımın tüm sektörler içinde “lokomotif sektör” olduğu unutulmaması gerekmektedir.

TOBB Tarım Kurulu Raporu’na göre, tarım sektörü açısından temel amaç öncelikle tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşturulması,

kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ile insan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesidir. Alt sektör öncelikleri ise, tarımsal pazarlama alt yapısının güçlendirilmesi ve tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanması, bu bağlamda; pazar bilgi sisteminin kurulması, lisanslı depoculuk sisteminin yaygınlaştırılması, ürün ihtisas borsalarının kurulması ve tarım sektörüne likidite sağlanması, üretici birliklerinin kurulması ve mevcut birliklerin birleşerek güçlenmelerine imkân sağlanmalıdır.

- **Pazarlama ve Satış Sorunu**

Türkiye’de uygulanan tarım politikala genellikle üretim artışını hedeflemektedir. Oysa üretim ne kadar artarsa artsın, fiyat ne kadar düşerse düşsün pazarlama stratejileri oluşturulmadığı sürece bu politikalar yetersiz kalmaktadır. Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, işleme sanayini rekabet edebilirliğini artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi ile tüketici tercihlerinin karşılanması amacıyla yönelik tedbirlerin uygulanmasında, Ticaret Borsaları ile Tarımsal Üretici Örgütleri (Üretici Birlikleri ile Tarımsal Kooperatifler) etkin rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla, pazarlamaya yönelik tarımsal örgütlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte; örgütlerin ortak çıkarlar doğrultusunda bütünleşmesinin sağlanması için gerekli yasal düzenlemeler de dahil olmak üzere çalışmaların yapılması planlanmalıdır.

- **Plansız ve Bilinçsiz Üretim Sorunu, Alternatif Ürün Gereği**

Ülkemizde gerektiği gibi ürün planlaması yapılamamakta, üretim kararları genel olarak bir önceki yılda oluşan ürün fiyatlarına ve/veya alışkanlıklara göre verilmektedir. Bunun sonucu olarak bazı ürünlerde arz fazlası yaşanabilirken, bazı ürünlerde ithalatçı konuma gelmektedir.

Plansız üretim nedeniyle arz-talep dengesizliğinde yaşanan fiyat oynaklıkları ve oluşan fiyat artışları sektöre zarar vermektedir. Geçmiş yıllarda Rusya ile yaşanan kriz sonrası domates ihracatı azalmış domatesler ve üreticinin elinde kalmıştır. 2017 yılında ise üretim (yani arz) bir önceki yıla göre belirlendiği için arzın talebi karşılayamamasından dolayı domates fiyatları yükselmiş buna bağlı olarak da TÜFE’de artış meydana gelmiştir. Öte yandan nohut, kuru fasulye ve mercimekte arz yetersizliğini gidermek için ithalata başvurulmuş ve bu ürünlerde gümrük vergisi sıfırlanmıştır. Fakat bu çözümler daha çok günü kurtarmaya yönelik geçici çözümlerdir. Bu konuda daha ince düşünülmüş planı üretim anlayışı ile yüksek ve kaliteli üretim gerçekleştirilmelidir.

Bölgelerimizin bitkisel ve hayvansal üretim konularında ihtiyaçları tespit edilerek, alternatif ürünlerin üretilmesi ile ilgili çalışmalarda dikkate

alınıp ürün planlanması yapılmalıdır. Bu amaçla, tarımsal üretim, planlama, dış ticareti ve iç piyasa düzenlemesini gerçekleştirmek üzere bir Ürün Planlaması Üst Kurulu kurulmalıdır. Bu kurul içinde Türkiye Odalar Borsalar Birliği Sektörler Meclislerinde yer alan sektör temsilcileriyle Ticaret Borsaları aktif şekilde yer almalıdır.

Ülkemizde üreticilerimizin bir kısmı bilinçsizce üretim yapmayı sürdürmelerinin başlıca sebepleri arasında da bilgilendirilmemiş ve/veya yeni teknolojiyle karşı karşıya kalmış ancak bu teknolojileri kullanma imkanını ekonomik yetersizlikten dolayı bulamamış olmalarıdır. Tarımın gereği olan bu alet ve makinelerin edinilmesinde ve kullanılmasında karşılaşılan problemleri aşmak ve üretim maliyetlerini azaltarak üreticinin daha çok kazanç elde edebilmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda ilgili birimler oluşturulup çiftçiler üretim yaparken gruplar halinde örgütlendirilerek kontrollü ve ekipmanlı üretime geçiş yapılması aşamasında çiftçi ve üreticilere yardımcı ve destek olunmalıdır. Tarımsal yayım faaliyetleri yaygınlaştırılmalıdır.

Üreticilerin Dağınık Yapısı:

Üreticilerin dağınık yapıda olması, ülkede işlevsizlik birlik ve kooperatiflerin olması üreticilerin girdi fiyatlarını ve ürünlerin satış fiyatlarını belirleme gücünü olumsuz etkilemektedir. Organize olmayan üreticilerin karşısında organize olmuş monopol ya da oligopol yapıya sahip sanayici ve market zincirleri bulunmaktadır. Bir çözüm yolu olarak üreticiyi bilinçlendirmek ve organize olmalarını sağlamak düşünülebilir.

Yüksek Girdi Maliyetleri:

Tarım sektöründe girdi maliyetlerinin çok yüksek olması, tohumdan gübreye, yemden ilaca kadar girdi kalemlerinin önemli kısmının ithal edildiği ülkede mevcut konjonktürde üreticinin mağduriyetine sebep olmaktadır. İthal edilen tohum, gübre, ilaç ve teknolojik tarım aletlerinin kurlarda meydana getirdiği artışlar nedeniyle üretim maliyetlerini düşürmek açısından bir çözüm yolu olarak tohum ve gübre üretecek AR-GE çalışmalarının gerçekleştirilmesi olabilir.

Küçülen Araziler:

Ülkemiz tarımının en önemli sorunlarından biri de özellikle miras ve diğer bazı sebeplerle parçalanıp küçülmekte olan arazilerdir. Arazilerin küçülmesi hem işletme maliyetlerini artırmakta hem de ürün kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Arazi bölünmesi mümkün mertebe engellenmeli ve bununla birlikte arazi toplulaştırılması çalışmalarına hız verilmeli ve bu konudaki kanunlar titizlikle uygulanmalıdır.

Küresel Isınma ve Sulama Sorunları:

Tarımda zaten mevcut olan sulama suyu, sulama tekniği ve tohum sorunları vardır. Tarımda arazi toplulaştırmanın tamamlandığı, damla sulama ve organik tarımın yaygınlık kazandığı, yerli ve yüksek verimlilik sağlayan tohumculuğun geliştirilmesi sağlanmalıdır. İkinci ürünün elde edildiği bir hedefe ulaşılma programları, stratejik planlar halinde hayata geçirilmelidir.

Ayrıca, son dönemde yaşanan küresel ısınma, yer altı sularının yanlış kullanımı ve altyapı (baraj, sulama göleti vb.) yetersizliği nedeniyle tarımsal sulamada önemli sıkıntılar yaşanmakta, tarımsal üretimde kalite ve miktar olarak olumsuz etkilenmektedir. Üretim planlaması için sadece arz/talep durumu değil uzun dönemli iklim değişimleri ve sulama potansiyeli de göz önüne alınmalı, üretim havzaları belirlenerek tarımsal ürün deseni oluşturulmalıdır.

Regülasyonların ve Kurumların Yetersizliği ve Verilerin Güvenilir Olmaması:

Piyasalarda yeterli regülasyon olmaması ve tarım sektörünün serbest piyasada oluşan dengeye bırakılması sektör açısından olumsuzluk yaratmakta, hatta tarımı spekülasyonlara açık bir sektör haline getirmektedir. Devletin gerekli altyapı ve düzenlemelerle piyasayı regüle etmesi gerekmektedir. Piyasalarda yeterli regülasyonun olmaması, tarım sektörünün serbest piyasa ekonomisine bırakılması sektör açısından olumsuzluk yaratmaktadır. Devletin gerekli altyapı ve düzenlemelerle piyasayı regüle etmesi gerekmektedir.

Yine kamu kurumlarının işlevselliği yeterli olmamakta, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Et ve Süt Kurumu (ESK), Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) gibi kurumlar olması gereken düzenleyici ve destekleyici etkiyi sağlayamamaktadır. Bu kurumların işlevselliğinin artırılması gerekmektedir.

Yine tarımsal veriler sağlıklı ve yeterli olmaması ve veri tabanının güvenilirliği tartışma halinden çıkarılması açısından yeniden sağlıklı bir şekilde oluşturulması gerekmektedir. Aksi takdirde, elinizde doğru veri olmaksızın doğru projeksiyon oluşturmak ve geleceğe yönelik üretim planlaması yapmak mümkün olmayacaktır.

Ayrıca verilen destek ve hibelerin etki analizi gerektiği gibi yapılmamaktadır. Örneğin geçen yıl tarıma 10 milyar TL destek verilmiş, son 12 yılda verilen destekler 78 milyar TL'yi bulmuş, ancak bunun tarımsal üretimde verimlilik başta olmak üzere nasıl bir etki yarattığı analiz edilememiştir.

Verimlilik Kaybı ve Ürün Kaybı:

Hem bitkisel hem de hayvansal üretim tarafında yaşanan verim kaybı, lojistik tarafındaki yüksek zayıt oranı üreticinin rekabet avantajını ortadan kaldırmakta, zaten düşük olan kâr marjını da eritmektedir.

Yine konvansiyonel tarımda yoğun girdi kullanımı (ilaç, bitki gelişimini düzenleyiciler, vb.) ve yanlış uygulanan tarım teknikleri üretime ve çevreye olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Tarımsal üretimde verimlilik düzeyi, belli ürünlerde ve bölgelerde beklenen seviyenin altındadır.

Ayrıca soğuk hava deposu yetersizliği, ulaştırma ağlarının yetersizliği gibi fiziki imkansızlıkların yetersizliğinden dolayı yaşanan ürün kayıpları buna bağılı oluşan düşük verimlilik azalan rekabetin azalmasını da beraberinde getirmektedir.

Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği (sağlıklı gıda) ve gıda güvencesi (yeterli gıda) sağlanmalıdır.

İyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması için ziraat mühendisleri eğitilmeli ve İTÜ belgesi alacak çiftçilere maddi destek sağlanmalıdır.

Sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerlerde seracılığın geliştirilmesi için araştırma çalışmaları yapılmalı ve seracılık teşvik edilmelidir.

Çiftçinin Bilinçlendirilmesi Gereği ve AR-GE Çalışmaları Gerekliğini:

Diğer bir temel sorun da tarımda yapılan proje ve desteklemelerin topluma tam anlamıyla anlatılamaması ve etkinlik analizlerinin yapılamamasıdır. Yine özel sektör devlet iş birliği içerisinde yeterli AR-GE ve inovasyon çalışmalarına ve katma değerli ürünlerin üretimi ve pazarlanması noktasında yeterli altyapının oluşmasına- önem verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle özel sektör-kamu-üniversitelerden oluşan “ortak akıl üçgeni” oluşturulması açısından kurumlar arasında etkileşimin sağlanmalıdır. Yine, IPARD kapsamındaki AB fonları ile Ziraat Bankası tarım kredilerinin topluma duyurulması gerekmektedir.

Ürün Planlamaları Gereği: Fındık, Zeytin, Ayçiçek, Pamuk, Hububat, Narenciye, Çay, Üzüm

Fındık özellikle Karadeniz Bölgesinde 41 ilde yaklaşık 700 bin hektar alanda ÇKS'ye (Çiftçi Kayıt Sistemi) kayıtlı 268 bin üretici tarafından üretilmektedir. Fındık, Karadeniz Bölgesinin temel iştiğal konusu olmakla birlikte Ülkemiz için de stratejik bir üründür. Fındık sektöründeki problemlere köklü çözümler üretilmeden Bölgenin ekonomik anlamda kalkınması mümkün değildir. Fındıkta geleceği yönlendirecek ve garanti altına alacak politikalar uygulanmalıdır.

Zeytin ve zeytin yağı Türkiye’ de zeytincilik ile ilgili sorunlar uzun yıllardır katlanarak süre gelmektedir. Bunun ana nedeni zeytincilikle ilgili bir devlet politikasının maalesef oluşmamış olmasıdır. Zeytin ağacının bugün dikilse 5 – 10 yıl sonra meyva verip, verime geçeceği göz önüne alınırsa oluşturulacak politikaların minimum 10 yıl sonraki hedeflere dayandırılması gerekmektedir.

Ülkemizden AB’ye ambalajlı zeytinyağı ihraç edilmesi halinde 1 kg için 1.3 EURO fark giderici vergi alınmaktadır. Bu durum rekabet şansımızı azaltmaktadır. Bu konu AB ile muzakerelerde dikkate alınmalı ve Ülkemiz lehine çözüme kavuşturulmalıdır.

Ülkemiz için zeytin ve zeytinyağı, ihraç edilen bir ürün olması nedeniyle AB Ülkeleriyle rekabet edebilecek seviyede desteklenmelidir. Zeytinyağının özelliğini bozacak başka yağların karıştırılması engellenmelidir.

Ayçiçek yağı, Ülkemizde vazgeçilmez bitkisel yağ kaynaklarından biridir. Ayçiçeği yağı ham maddesinin %65’lik kısmı ithal edilmektedir. Dolayısıyla büyük bir döviz gideri oluşmaktadır. Ülkemizde ayçiçeği üretiminin pahalı olması nedeniyle ham yağ ithaline büyük bir yönelme vardır. Ayçiçek üretiminde maliyetlerin aşağıya çekilmesi sağlanmalı ve üreticiler desteklenmelidir. Bu konuda uygulanan politikalar yeniden gözden geçirilmelidir.

Ülkemiz pamuk ekim alanlarının daralması ve ülkemizde pamuk üretim maliyetlerinin artması sebebiyle, pamuk ekim alanları azalmıştır. Ülkemizde izlenen yanlış politikalar neticesinde pamuk üretiminde her geçen gün azalmalar yaşanmaktadır. Ülkemiz pamuk ihracatçısı ülke konumundan ithalatçı konumuna gelmiştir. Pamuk üreticisine gerek ABD’de gerekse AB ülkelerindeki çiftçilere uygulanan desteklemelerin benzeri ülkemiz üreticisine verilmelidir.

Hububat insan beslenmesinde kullanılan kültür bitkileri arasında dünyada ekiliş ve üretim bakımından ilk sırada yer alan bir üründür.

Hububat üretiminin ekonomik, ekolojik ve sosyal anlamda sürdürülebilir, verimli uluslararası alanda rekabet edebilen bir yapıya kavuşturulana kadar üretimden pazarlamasına kadar her aşamada desteklenmelidir.

Hububat verim ve kalitesinin artırılması için sertifikalı tohum kullanılması üst seviyeye çıkarılmalı, kaliteli ürün elde etmek için de toprak analizlerinin yapılması teşvik edilmeli ve üretim bölgelerinde laboratuarkurulması yaygınlaştırılmalıdır.

Narenciye üreticileri büyük sorunlar yaşamaktadır. Narenciye üreticilerini desteklenmesi gerekir. Narenciyede üretimi artırıcı bir etken

olan “Narenciye'nin Sanayileşmesi” yönünde adımlar atılmalı ve üreticiye kilo bazında destek verilmelidir.

Ülkemizde yetişen ve dünya kalitesi üzerinde bulunan, tarım ürünleri ihracatında önemli bir yer tutan v kuru üzümün pazarlama sorunları vardır. Kuru üzümde AB normlarında uygulanan pestisit kalıntı limitleri bu yıl için yürürlüğe girdiğinden, geçen yıl üretilen ve pazarlanamayan ürünler için önemli bir sorun yaşanmaktadır. Bu sorunun çözümü için gerekli girişimler yapılmalıdır.

Çay üretiminde bugüne kadar izlenen yanlış politikalar neticesinde üretici beklentilerini karşılayamamış ve göçe zorlanmıştır. Dolayısıyla her geçen gün çay üretiminde bir azalma meydana gelmiştir. Çay üreticisini, üretimle barıştırmak için gelir artırıcı önlemler almak fevkalade önem arz etmektedir. Dolayısıyla çay üretimi ve pazarlaması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

5. SONUÇ YERİNE

Bir önceki bölümden de anlaşılacağı gibi, tarım sektöründeki üretim bazlı sorunlar artık kronik hale gelmiştir ve yaşanan tecrübeler de göstermektedir ki günlük ya da kısa süreli müdahaleler kalıcı çözüm yaratmamakta, öncelikle tarımsal üretim politikasına bütüncül bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır; bunun için orta ve uzun vadeli tarım politikalarına ve reformlara ihtiyaç vardır. Üstü açık fabrika olarak da nitelenen tarım sektörü için üretimden ihracata kadar farklı süreçlerdeki olası risklere karşı 'acil eylem planları' oluşturulması gerekmektedir. Ancak bu şekilde geleceğin en stratejik alanlarından biri olan Türk tarım sektörü yeniden ayağa kaldırılabilir.

Yine son dönemlerdeki artan jeopolitik riskler de göstermektedir ki artık tarımsal ihracat pazarımızı daha da çeşitlendirmemiz gerekmektedir. Rusya ve Irak pazarında yaşadığımız sıkıntılar tarımda sadece üretim odaklı bir sisteme sıkışıp kalındığı; fakat pazarlama ve satış konularında yetersiz kalındığının bir kanıtıdır.

Dolayısıyla pazarlama ve satış konusunda çok çalışmamız gerekmektedir. Yıllardır benimsenen üretim odaklı bu sistemde sağlanan üretim artışına paralel olarak “rekabet gücü ve katma değeri yüksek” üretim yapılmazsa ve “alternatif pazar”ların yaratılmazsa tarım politikalarında başarılı olunması beklenemez. Ürünü ne kadar düşük maliyetle üretirsek üretelim, rekolte ne kadar yüksek olursa olsun o malı pazarlayamazsak başarılı olamayız. Bugün yaşadığımız tablo bunun en güzel örneğidir.

Kaynakça

- ABAY, C., UYSAL, E., YAVUZ, F., 2005. Türkekul, B., “*Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim*,” **VI. Teknik Kongre**, Ankara.
- Anonim, 2000, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, DPT Yayınları, Ankara.
- Anonim, 2006, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, DPT Yayınları, Ankara.
- Anonim, 2008, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **TÜGEM Tarımsal Destekleme Kayıtları**, Ankara.
- Anonim, 2009, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **TEDGEM, Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Kayıtları**, Ankara.
- Anonim: Türkiye'deki Tarım Politikası Araçları – ITO, Sektörel Yayınlar, 2009-14.
- Anonim: Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, **TÜRKİYE TARIM POLİTİKALARI, DARBOĞAZLAR VE ARAYIŞLAR**. Panel Yöneticisi: Gülcan Eraktan 1
- AYDIN, Z. 2001, “*Sunuş Yazısı*,” **Toplum ve Bilim**, Sayı:88, Tarım ve Köylülük, İstanbul.
- BABACAN, A., 2000, “*Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödeme Sistemi*,” **DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü**, Ankara.
- BORATAV, K. 2004. “Cancun’daki Tarım Politikaları Tıkanması Üzerine Çeşitlemeler’1, Özgür Üniversite Forumu, Sayı:28, Ekim-Aralık 2004, Ankara.
- ÇEVİK, D., 2017, “*Türkiye’nin Tarım Politikası ve Tarımda Yaşanan Sorunlar*,” **alomaliye.com**
- DEMİRBAŞ, M., 2003, “*1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi*,” **Fırat University Journal of Social Science**, No: 13, Sayı: 2, Fırat Üniversitesi.
- DEMİRDÖĞEN A., OLHAN E., 2017, “Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeti,” **Tarım Ekonomisi Dergisi (Turkish Journal of Agricultural Economics)**, Cilt:23 Sayı:1 Sayfa:1-12.
- DİE Genel Nüfus Sayımları, \www.dic.gov.tr
- DOĞAN, A., 2008, “*Yoksulluğun Azaltılmasında Tarımsal Performansın Önemi*,” **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar** No: 45, Sayı: 523.
- DONAT, İ., 2016, “*Türkiye’nin Tarım Politikasındaki 10 Yanlış*,” **bloomberg.com**.

- DÖLCKOĞLU, T. 2003. Dünya Ticaret Örgütü İleri Tarım Müzakereleri ve Türkiye, TEAE (Tarımsal Ekonomi Araştırmalar Enstitüsü), Sayı:3, Nüsha:4, Haziran 2003
- EĞİLMEZ, M., 2016, “Cumhuriyet,” **mahfieğilmez.com**
- GÜNAYDIN, G. 2004. “Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa’da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: ‘Klasik Bir Peri ferî Öyküsü’, Özgür Üniversite Forumu, Sayı:28, Ekim-Aralık 2004, Ankara.
- GÜNAYDIN, G., 2006, “Türkiye Tarım Sektörü,” **Tarım ve Mühendislik**, No: 76- 77.
- HARPUTLUOĞLU, M., 2018, “Türkiye’nin Tarım Politikası,” **USGAM Araştırması**, No:20.
- HİÇ, F.Ö., 2002, “Tarım Sektörünün Yeniden Yapılanması ve Teşviklerin Yeniden Düzenlenmesi Gereği,” **TZOB Çiftçi ve Köy Dünyası**, Sayı 208
- _____, 2005, “AB’ye Uyum Sürecinde Tarım Sektörü’nün Küçülmesinin Türk Kadın Çiftçilere Etkisi,” **TZOB Çiftçi ve Köy Dünyası**, Sayı 252
- HİÇ, S., 1991, **Türkiye Ekonomisi**, Mentş Kitabevi, İstanbul.
- KARABAŞ, S., ONURLIBAŞ, E., KANIŞLI, E., GÜRLER, A. Zafer., 2011. “Türkiye’de Tarım Kesiminde Yoksulluğun Boyutu”, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, Cilt XXX, Sayı 1.
- KAZGAN, G. 1999, Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- ÖREN, M. N., BİNİCİ, T., 2004., “Doğrudan Gelir Desteği, Uygulamasının GAP Alanı Tarımsal Yapı ve Gelirine Etkileri,” **Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Tokat.
- ÖZERTAN, G., 2013, “Yeni Tarım Düzeni ve Türkiye Tarım Sektörü’nde Kalkınma İçin Teknoloji Kullanımının Rolü,” **Kalkınma Literatürü** içinde, eds. D. Dumlubağ ve Aysan.
- ÖZDEMİR, S., 2012, Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikalarının Kırsal Yoksulluğa Etkisi, **10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, Konya.
- ÖZKAYA T. vd. 2002, Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980- 2002 Dönemindeki Gelişimi, (www.zmo.org.tr/etkinlikler/ktts02/08.pdf)
- ÖZKAYA, T. vd, 2003, Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı, Menemen Projesi Uygulaması, Ankara.

- ÖZTÜRK, Ş., 2008. “Kırsal Yoksul ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1 (5):605 634.
- ŞAHİNÖZ, A. vd. 2005. Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarımı, (<http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/01ahmetsahinoz.pdf>)
- ŞENOL, P. Korunan Kırsal Alanların Planlanması: Uygulamadan Çıkarılacak Dersler, ÖÇK Paneline Sunulan Bildiri, Muğla.
- _____, YÖRÜR, N., 2006, “Küreselleşme Sürecinde Kırsal Alanda Neo-liberal Politikalar ve Bütünsel Mekansal Stratejilerin Gerekliliği,” **Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Antalya.
- TAN, S., KUMUK T., SAVRAN F., EVEREST B., 2012, “*Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları: Tarım Reformu Uygulama Projesi – ARIP*,” **Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Şanlıurfa.
- TELLAN, D.Ö., 2008. “Tüketimin Karşı Devrimi: Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış” , Ekonomik Yaklaşım,19(67):1-19.
- TİM 2016, **Türkiye İhracatçılar Birliği Tarım Raporu**.
- TÜİK, www.tuik.gov.tr.
- YALÇINKAYA, N., YALÇINKAYA, M., H., ÇILBANT, Ç., 2006, “*Avrupa Birliğine Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi*,” **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:13, Sayı:2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- YAVUZ, F., 2006, **Türkiye’de Tarım**, TKB, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- http://www.tugem.gov.tr/document/alternatif_urun_destegi.html
(16.07.2010)
- http://www.tugem.gov.tr/document/mazot_gubre_destegi.html
(16.08.2010)
- http://www.tugem.gov.tr/document/organik_iyitarim_destekleme.html
(16.08.2010)
- http://www.tugem.gov.tr/document/catak_destek.html
(<http://vwwiv.aeri.org.tr/bakis3/DTO.pdf>)

Dear F. Özlen Hiç

We are pleased to inform you that your paper proposal “CUMHURİYET’TEN GÜNÜMÜZE TÜRK TARIM POLİTİKALARI” has been accepted for our book project after reports from the two reviewers. Your chapter will be published in “İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLERDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR”. It will be published on March 2020.

Best regards

02.01.2020

Irena Kaludjerović

Irena Kaludjerović

Director of IVPE

ABOUT IVPE

IVPE is an international publishing house and was founded in 1998. Our principal field of activity is the publication of academic books, theses, novels, and poetry books. Our books are available at throughout the reputable university libraries.

Examples of our publications are enclosed.

Irena Kaludjerović
Director of IVPE

Irena Kaludjerović

SOCIAL SCIENCES

NUMBER	BOOKS	AUTHORS	LIBRARY AND COUNTRY	CATALOG NUMBER
1.	Zoran Ristovi : ivot i rad	Martinov Dušan J.	Stanford University, USA	PG1419.28 .I84 Z845 2008
2.	L'imaginaire du Monténégro chez les voyageurs français du XIXème siècle	Dragan Bogojevi ; Jean-Jacques Tatin-Gourie	University of Washington, USA	DR1817 .B64 2006
3.	Tondo	Bosiljka Puši	Univweristy of CA-Berkeley, USA	PG1419.26.U76 T6 2014
4.	Frazeologji dhe fjalë të urta : (të shqiptarëve në Mal të Zi)	Hasanaga, Ruzhdi	Harvard University- USA	(HD) PG9598.M66 H37 2016
5.	Izveštaj rumunskih diplomata o Crnoj Gori iz 1872. i 1874. godine	Priredivaci Srdan Pejovic Miodrag Milin	Harvard University- USA	014157013 http://id.lib.harvard.edu/aleph/014157013/catalog
6.	Monitoring : rodna osjetljivost Crnogorskih medija	Strikovic Slavica Strikovic	Harvard University- USA	014992848 http://id.lib.harvard.edu/aleph/014992848/catalog
7.	Monografija Cuca : Otimanje od zaborava	Javanovi , Bosko Marvov	Harvard University- USA	013775085 http://id.lib.harvard.edu/aleph/013775085/catalog
8.	Štokavski dijasistem : norma i kodifikacija	Nikčevi , Vojislav	Wienne University- Austria	53B-358
9.	Demokracia dhe partitë politike shqiptare në Mal të Zi	Qani Osmani	Columbia University- USA	JN9619.A795 O85 2016g
10.	Lindur në provincë.	Arian Leka.	Toronto University, Canada	10579666
11.	Razgovori	Radovan Radonjić	Pittsburgh University, USA 1079363920	Radovan Radonjić
12.	Crnogorske dinastije	Đorđe Borozan	Zurich University, Switzerland	011305993
13.	Razvoj predškolskog zakonodavstva u Crnoj Gori : (1903-2003)	Zoran Lakić	CA-Berkely University, USA	LA1009.M66 R39 2005
14.	Amaneti i tokës dhe shpirti i të parëve / Sokol P. Lulgjuraj.	Sokol. P. Lulgjuraj	British Library, England	LF.31.a.4745

15.	Albanci o zadarskim Arbanasima	Stipčević, Aleksandar	British Library, England	YF.2017.a.19498
16.	Maršal Marmon i vladka Petar I Petrovi Njegoš, 1806-1811 / Dr Cvetko Pavlovi .	Pavlovi, Cvetko	Columbia University- USA	DR1874 .P385 2015g
17.	Snovi i sudbine u narativnoj prozi Mihaila A. Šolohova = Snovideniia i sud'by v narrativnoi proze Mikhaila A. Sholokhova	Ivanovi, Radomir V.	Columbia University- USA	PG3476.S52 Z7135 2012g
18.	Monografija Cuca: otimanje od zaborava	Boško Markov Jovanovi	Yale University Library, USA	DR1928.C83 J68 2013
19.	Prevedena knji evnost : kritike i prikazi	Ognjenovi, Vujica	University of Illinois- USA	011.73 Og5p
20.	Radovan Radonjić	Razgovori	Pittsburgh University, USA	1079363920
21.	European language Portfolio	Peric, Natasa	University of Belgrade Library, Serbia	101112084
22.	Kisha e Zembrës së Krishtit në Podgoricë. Përjetimi i arkitekturës	Marija V. Ivezić (ed.)	University of Ljubljana, Slovenia	GS 0 707939
23.	Bajro Agovic	Turbeta i sahat-kule u Crnoj Gori	Harvard University Library, USA	990149978410203941
24.	Dušan J Martinović; Dragan K Vukčević	Knjižarstvo Crne gore do 1941. godine	University of Toronto Library, Canada	Z443.83 .M66 M37 2007
25.	Crnogorski pravno istorijski rječnik / Čedomir Bogićević	Bogićević, Čedomir	University of Toronto Robarts Library, Canada	7319282
26.	Sreten Vujović	Ustav Crnogorske pravoslavne crkve	Columbia University Library, USA	BX782.M62 M653 2010

DÜNYA'DA İLK 500'E GİREN ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİNDEKİ KİTAP LİSTESİ

IVPE tarafından yayımlanan ve YÖK tarafından tanınan sıralama kuruluşlarınca belirlenen dünyada ilk 500'e giren üniversite kütüphanelerinden seçilmiş 25 kitap listesi

YÖK TARAFINDAN TANINAN SIRALAMA KURULUŞLARI: URAP, ARWU, Leiden Ranking, Times Higher, QS World Rankings

NUMBER	AUTHOR	BOOK NAME	LIBRARY NAME and CATALOG NUMBER
1.	Mijuškovi , Milorad	Prilozi proučavanju biljnih bolesti u Crnoj Gori	Berkeley University Library, USA SB605.M66 M55 2002
2.	Lunji, Mentor	Towards a new Engineering : reflections of a practitioner	University of Belgrade, Serbia 300491715
3.	Đorđev Branislav	Hydroenergetski potencijali Crne Gore : mogu nosti ko enja za razvoj i unapreğen otne sredine	University of Ljubljana, Slovenia GS 584434
4.	Vukoti , Dragutin P.Kovačevi , Zoran Bukeli , Jovan	Asocialities in Medical Science and Practice	Berkeley University Library, USA R725.5 .V85 2007
5.	Kadijevi , Zdravko N.	Smoking As a Risk Factor	Berkeley University Library, USA RC567 .K33 2011
6.	Branislav Marovi ;	Crmnica : ličnosti	Columbia University, Library, USA DR1925.C75 C75 2014g
7.	Mijuškovi , Milorad	Prilozi proučavanju biljnih bolesti u Crnoj Gori	Berkeley University Library, USA SB605.M66 M55 2002
8.	Nezir Çitaku	Arsimi fillor në komunën e Skënderajt në shek. XX	Stanford University, Library,USA LA1040. K67 C58 2011
9.	Jovanov Miodrag V.	Poluglasnici i jat u crnogorskim govorima	University of Ljubljana Library, Slovenia GS I 726810
10.	Ruzhdi Hasanaga	Frazeologji dhe fjalë të urta: (shqiptarëve në Mal të Zi)	Harvard University Library, USA PG9598.M66 H37 2016
11.	Dušan J Martinovi ; Dragan K Vukčevi	Knji arstvo Crne gore do 1941. godine	University of Toronto Library, Canada Z443.83 .M66 M37 2007
12.	Vujica Ognjenovi	Prevedena knji evnost : kritike i prikazi	University of Illinois Library, USA 011.73 Og5p
13.	Nikčevi , Vojislav	Štokavski dijasistem : norma i kodifikacija	Wienne University-Austria 53B-358
14.	Dušan J Martinovi ; Dragan K Vukčevi	Knji arstvo Crne gore do 1941. godine	University of Totonto Library, Canada Z443.83 .M66 M37 2007
15.	Zlatko Zlatičanin	Mikrokosmos u nje goševoj "Luči mikrokozma"	Cornell University Library, USA PG1418.P4 L83 2013
16.	Buri , Dragan Duci , Vladan Lukovi , Jelena	Climate variability in Montenegro in second half of the XX and the beginning of the XXI century	Yale University Library, USA QC903.2.M68 B87 2011
17.	Zoran Ristovi : ivot i rad	Martinov Dušan J.	Stanford University, USA PG1419.28 .I84 Z845 2008
18.	Dragan Bogojevi ; Jean- Jacques Tatin-Gourie	L'imaginaire du Monténégro chez les voyageurs français du XIXème siècle	University of Washington, USA DR1817 .B64 2006
19.	Qani Osmani	Demokracia dhe partitë politike shqiptare në Mal të Zi	Columbia University- USA JN9619.A795 O85 2016g
20.	Boško Markov Jovanovi	Monografija Cuca: otimanje od zaborava	Yale UniversitYLibrary, USA DR1928.C83 J68 2013
21.	Lindur në provincë.	Arian Leka.	Toronto University,Canada10579666
22.	Razgovori	Radovan Radonji	Pittsburgh University, USA 1079363920
23.	Monografija Cuca: otimanje od zaborava	Boško Markov Jovanovi	Yale University Library, USA DR1928.C83 J68 2013
24.	Ruzhdi Hasanaga	Frazeologji dhe fjalë të urta: (shqiptarëve në Mal të Zi)	Harvard University Library, USA PG9598.M66 H37 2016
25.	Vujica Ognjenovi	Prevedena knji evnost : kritike i prikazi	University of Illinois Library, USA 011.73 Og5p